

PRESEK ZBIVANJA NA SCENI VIZUELNIH UMETNOSTI

Simona OGNJANOVIĆ
Istoričarka umetnosti
Ivana BENOVIĆ
Međunarodno udruženje
likovnih kritičara (AICA).

Razmatrajući ukupna zbivanja na beogradskoj sceni vizuelnih umetnosti, autorke u ovom radu pokušavaju da izdvoje njene ključne fenomene i aktere, kao i da istaknu neke od najznačajnijih izložbi koje su obeležile izlagačku sezonu tokom 2011. godine. Kao neizbežni predmet analize nametnula se izlagačka delatnost nekoliko beogradskih muzeja, zatim rad oficijelnih galerijskih prostora s posebnim osvrtom na izložbe istorijskog karaktera, kao i aktivnost privatnih kolekcionara koja se poslednjih godina pokazala izuzetno značajnom i bogatom. S druge strane, posebnu pažnju su privukli novi vidovi samoorganizovanja, odnosno privatne inicijative koje bitno unapređuju umetnički život prestonice, a koje se nastavljaju na takvu, svega nekoliko godina prisutnu i živu praksu. Takođe, izložbe umetnika mlađe generacije, nekoliko zanimljivih ali nedovoljno artikulisanih fenomena, kao i kratak osvrt na Oktobarski salon našli su svoje mesto u ovom pregledu. Najzad, neophodno je bilo podvući sva ona ključna mesta koja jednako ugrožavaju ili unazađuju rad oficijelnog i nezavisnog sektora.

Ključne reči: izlagačka delatnost, vizuelne umetnosti, muzeji, galerije, privatne kolekcije, inicijative samoorganizovanja

Uvod

*U*OBLIČITI JEDAN SVEDEN I SINTETIČKI PRESEK umetničke produkcije, kao i izložbi i fenomena koji su obojili prošlogodišnju izlagačku sezonu pokazalo se, možda pre svega, kao vrlo zahtevan i odgovoran poduhvat. Već na samom početku suočile smo se sa neminovnošću da svaka sinteza samorazumljivo podrazumeva selektivnost, a svaka selekcija po prirodi je redukcija te otuda, bar delimično, nužno određena subjektivnim izborom. Odabirom žarišta na koje se mora ukazati dužna

pažnja ovim presekom se zato nudi samo *jedan* od mogućih pogleda, sa punom svešču da je znatan deo relevantnog materijala svakako ostao nepomenut. Zapravo kao glavni cilj, ovog relativno kratkog osvrtu, nametnula nam se pre svega potreba da se s jedne strane mapiraju i podrže one pojave i tendencije koje to zaslužuju a koje su ili skrajnute ili pak nedovoljno glasno pozdravljene, ali i sve izložbene aktivnosti relevantne i nužne za svaku živu i odgovornu kulturnu sredinu. Ništa manje značajnim pokazaoće se ambicija da se ukaže i na presudna sporna čvorišta koja beogradsku scenu već predugo čine disfunkcionalnom, konfuznom, inertnom i nedovoljno atraktivnom. Kada se to ima u vidu, naprosto je morala izostati, kao i zbog obima rada, svaka podrobna ocena i analiza postavki iz muzeoloških i kustoskih aspekata. Ujedno, tako strukturirani ciljevi trebalo je i da pomognu preglednoj i lakšoj sistematizaciji ključnih punktova.

* * *

Osim što je po svemu sudeći uzaludno, gotovo da je postalo i deplasirano započinjati svaki diskurs o aktuelnom stanju na umetničkoj sceni iskazom da su dve ključne institucije kulture, Narodni muzej i Muzej savremene umetnosti u Beogradu, u procesu rekonstrukcije te da je, s obzirom na neizvesnost datuma njihovog ponovnog otvaranja, od urgentne važnosti osmisliti i realizovati daleko više programa nego što se to čini koji bi omogućili da bogate zbirke i kolekcije iz ovih muzeja participiraju u umetničkom i kulturnom životu zemlje i prestonice. Ipak, jednostavno je nemoguće ignorisati realitet i zaobići barem detektovanje ovog činjeničnog stanja. Tako, ne računajući gostovanja, među programima koje je tim tragom Narodni muzej inicirao u Beogradu, na jednoj strani stoje izložbe relativno konvencionalnog tipa poput one posvećene segmentu slikarskog opusa Katarine Ivanović upriličene u Atrijumu muzeja, kao i izložba odabranih radova Bore Baruha realizovana u saradnji i u prostoru Galerije RTS-a. S druge pak strane, kroz jednu više neformalnu i sasvim drugačiju inicijativu, promovisana su odabrana dela domaćih i inostranih slikara. Preciznije, njihove kopije su bile izložene u javnom prostoru u užem centru grada, a sve to u okviru projekta pod nazivom *Art tura* kojim je zamišljeno da muzejski eksponati izađu u susret publici, a ne da se posmatrač poziva u muzej u koji, ruku na srce, i nije pozvan.

Kada je pak reč o Muzeju savremene umetnosti, sa istim pretenzijama su i segmenti njegovih zbirki u nekoliko navrata bili izlagani u Beogradu i to pre svega u Legatu Milice Zorić i Rodoljuba Čolakovića. Naime, u okviru kustoskog projekta pod nazivom *Grad - hronike urbanog prostora* koncipiranog, kako to i sam naslov implicira, unutar jednog ikonografskog, tematskog okvira, predstavljeni su brojni radovi autora koji su delovali kako u međuratnim tako i u posleratnim godinama, a koje određuju sasvim raznorodne umetničke poetike i pozicije. U drugom navratu, izložen je deo opusa Ivana Radovića sa ciljem da se, isprativši sve faze slikarskog razvoja, ponovo ukaže pažnja i

Može se reći da se izvan muzejskog sektora gotovo svaka izložba istorijskog karaktera po pravilu interpretira i kao moguća, svojevrсна dopuna ovih sporadičnih inicijativa i nedovoljno artikuliranih strategija. Naravno, to je samo nemila posledica a nipošto ne i pretenzija pojedinačnih autora takvih projekata. U tom ključu se između ostalog može vrednovati i nemali broj izložbi revijalnog i retrospektivnog profila, kao i postavke uobličene povodom različitih godišnjica i jubileja koje su načelno i odnele značajnu prevagu unutar institucionalnih programa tokom minule kalendarske godine. Među ovakvim projektima po veličini i značaju izdvaja se izložba *Akademici – likovni umetnici iz umetničke zbirke Srpske akademije nauka i umetnosti* organizovane u Galeriji ove kuće povodom 170 godina od osnivanja Društva srpske slovesnosti, ali takođe i dve velike izložbe istog formata, *Majstori banatskog slikarstva od XVIII do XX veka* održane u Velikoj galeriji Doma Vojske Srbije i *Kolekcija Pavla Beljanskog: ponovo u Beogradu* realizovana u istom prostoru koju je, pomenimo, pratio, u nas vrlo retko prisutan, bogat program poput filmova o umetnicima, debata, stručnih i audio vođenja, radionice za najmlađe posetioce, ali i takozvana *taktilna galerija* koja omogućava slepim i slabovidim osobama da se na adekvatan način upoznaju sa izloženom postavkom. Nipošto od manje važnosti nisu ni nekoliko retrospektivnih izložbi monografske orijentacije posvećene značajnim umetnicima srpske moderne poput Milana Konjovića i Miodraga Protića održanih u Galeriji Srpske akademije nauka i umetnosti, kao i predstavljeni izbori radova dva relativno retko izlagana opusa, Rista Stijovića i Živka Stojavljevića u Galeriji RTS-a.

Ujedno, i višegodišnji program posvećen problemu beogradskog enformela koji je inicirao i organizovao Kulturni centar Beograda takođe je moguće razmatrati i u ovom ključu. Raznovrsni sadržaji u okviru tog projekta, inače uspešno privedenog kraju prethodne godine, trebalo je da pokrenu preispitivanje i promišljanje različitih aspekata interpretacije i konceptualizacije beogradskog *slikarstva materije*, a osim izlagačkog programa, realizovane su i promocije nekoliko publikacija ali i diskusije i debate o ovom umetničkom i kulturnom fenomenu. Naravno, ovakvi projekti dragoceni su možda pre svega za užu, stručnu javnost koja biva pokrenuta i upućena na kritičko mišljenje o onim istorijskim pojavama koje se samo naizgled čine zaključenim. Važno je pomenuti da se osim izložbe organizovane u okviru ovog projekta na kojoj su predstavljeni radovi umetnika starije generacije Vere Božičković, Miće Popovića i Lazara Vozarevića u ovaj problem, u jednoj široj ravni, uklopila i postavka u okviru ciklusa *Kritičari su izabrali*. U pitanju je izložba vrlo retko viđenih dela protagonista vojvođanskog enformela Jožefa Ača, Pala Petrika i Bogdanke Poznanović, a sve po izboru Jerka Denegrija.

Zanimljivo je, i to svakako treba naglasiti, da je već pomenuta izložba ostvarena u saradnji sa Spomen-zbirkom Pavla Beljanskog u Domu Vojske između ostalog organizovana sa jednom jasno uobličenom ambicijom koja podrazumeva promociju ličnosti, zbirke i ukusa ove istaknute figure, darodavca i kolekcionara. Iznenađuje to da je ovo prvi put da ovoliki broj dela napusti matičnu Galeriju i da bude u ovom modalitetu i sa takvim pretenzijama prezentovan javnosti. Moglo bi se reći da to delom stoji i u dosluhu

sa zanimljivim i zapaženim fenomenom otvaranja i promovisanja privatnih umetničkih kolekcija i njihovih vlasnika, kojem je beogradska, a u izvesnoj meri i srpska javnost, svedok svega nekoliko poslednjih godina. Sasvim predvidivo, i ta pojava je interpretirana kao sredstvo da se nadomesti nedostajuća muzejska aktivnost ali i kao dobra prilika da se afirmiše izbor i ukus kolekcionara i da se promovisanim zbirka pruži dignitet, koji mnogi od njih svakako i zaslužuju. Ovaj trend mogao je ukazati i na jedan potencijalno novi način finansiranja umetničke produkcije u našoj zemlji – još uvek na začetku, još uvek praktikovan tek kod nekolicine malobrojnih ljubitelja umetnosti, ali, kako se učinilo, ipak moguć. Međutim, čini se da je ova praksa bila relativno kratkog daha. Posle ambicioznih projekata iz 2009. i 2010. u kojima su se posebno istakle izložbe kolekcija Vujičić i Trajković, kao i kolekcije porodice Erić, Dušana Vujoševića i Đure Popovića, a što sve kulminira otvaranjem prvog privatnog muzeja u Srbiji u koji je smeštena zbirka Madlene Zepter, godina 2011. bila je znatno skromnija u tom pogledu. Ipak, ono što je izuzetno važno, i što bi se na duže staze moglo pokazati kao stvaran doprinos privatnih kolekcionara umetnosti i kulturnom sektoru, jeste činjenica da su neke privatne zbirke poput kolekcije Vujičić i Trajković uspele da promocijom i izlaganjem skrenu pažnju na materijalnu i investicionu vrednost dela konceptualne umetnosti, ali i na značaj i potencijalnu vrednost ulaganja u savremena umetnička dela. Iako se niko od njih nije usudio da kupuje dela mladih umetnika, treba im odati priznanje jer su među prvima rešili da se ne upute već utabanim stazama i da ne kupuju samo dela „proverene vrednosti” već da kolekcionarskim angažmanom i izlaganjem svojih zbirki utiču kako na aktuelne tokove savremene scene, tako i na potencijalne istorizacije srpske umetnosti. Nešto drugačijim povodom, ali koji svakako sudeluje u ovoj tendenciji, u Muzeju 25. maj Narodni muzej je prezentovao javnosti poklon-zbirku Dragoslava Damnjanovića koja je ocenjena i pozdravljena kao nastavak ugledne tradicije darivanja, ali i kao autentična celina koja osim što artikuliše ukus darodavca ujedno, mada nehotice, daje i odličan uvid u umetničke prakse hronoloških međa koje obuhvata.

* * *

Kada se posmatra presek scene savremene vizuelne umetnosti u Beogradu u 2011. godini može se primetiti da dominiraju samostalne izložbe organizovane kako u institucionalnim galerijama tako i u neoficijelnim prostorima, a da su u manjoj meri zastupljene velike grupne i autorske izložbe. Bacajući pogled u nazad, rezimirajući i sintetišući prethodnu izlagačku sezonu nametnulo se jedno zapažanje koje nikako ne bi trebalo razumeti kao učitavanje nekog *a priori*, programski utemeljenog i uobličienog koncepta, već tek kao naknadno i sasvim slobodno donesen uvid. Naime, u okviru nekoliko postavki koje su se mogle videti tokom 2011. godine i to u značajnim galerijskim prostorima, moglo se primetiti da su i dalje ne samo prisutni, već i relevantni umetnici koji su bitno odredili identitet umetničke scene osamdesetih. Među takvim izložbama izdvajaju se projekti

realizovani u Galeriji 73 posvećeni radovima Vlastimira Mikića i Perice Donkova, zatim izložba Jelice Radovanović i Dejana Anđelkovića u Magacinu koju je pratila monografija Jasmine Čubrilo, potom retrospektivna izložba radova Rade Selaković u galeriji Haos, izložbe Vladimira Perića Talenta u Legatu Milice Zorić i Rodoljuba Čolakovića i Gordane Kaljalović i Đorđa Odanovića u Prodajnoj galeriji Beograd, i najzad izložba Milete Prodanovića u Kulturnom centru Beograda. Iako se među ove izložbe može izuzetno uvrstiti i ona posvećena istaknutom protagonistu beogradskih alternativnih i *underground* umetničkih praksi Điletu Markoviću u Galeriji SKC-a, za umetnike devete decenije može se reći da su se mahom uklopili u tokove oficijelne umetničke scene i tokom godina afirmisali kao njeni važni i ugledni protagonisti, od kojih su mnogi postali i profesori na umetničkim fakultetima.

S druge pak strane, izložba održana u Salonu muzeja savremene umetnosti i Galeriji Studentskog kulturnog centra pod nazivom *Protiv umetnosti – Goran Đorđević: kopije 1979–1985*, nepobitno poziva na svojevrsnu rehabilitaciju, a posledično i na revalorizaciju jednog, u stručnoj literaturi i istorijskim pregledima nepravedno zapostavljenog umetničkog opusa koji takođe pripada pomenutoj dekadi. Ujedno, ona provocira kritičko i teorijsko promišljanje ne samo o kontekstualizaciji i interpretaciji stvaralaštva ovog umetnika koji je delovao i „stvarao” unutar ali i, otvoreno i nedvosmisleno, protiv sistema umetnosti, tako da problematizuje i potresa ustaljene paradigme i matrice kroz koje je očekivano misliti i pisati o umetnosti. Tako se Đorđević, u sasvim osobenom ključu, kroz ceo svoj takozvani kopistički opus uspešno poigrava sa temeljnim konceptima same umetnosti: sa diskursom originalnosti, autentičnosti, ali i neponovljivosti i unikatnosti umetničkog dela.

Najzad, kustoski projekat *20/4* Biljane Tomić i Ješe Denegrija održan u Kući legata, kroz prezentovanu foto-dokumentaciju predstavlja jedan svojevrsni osvrt na rad četiri najznačajnija predstavnika takozvane nove skulpture iz poznih osamdesetih i prve polovine devedesetih godina, ali i ujedno promociju njihove aktuelne umetničke produkcije. U pitanju su radovi Srđana Apostolovića, Zdravka Joksimovića, Bate Krgovića i Dušana Petrovića. Iako izlazi iz domena ovog preseka dešavanja, pomenutim važnim protagonistima skulptorske scene, ali i generacije osamdesetih, mogla bi se priključiti i monumentalna skulptura Mrđana Bajića *Radnička klasa ide u raj*, predstavljena u kragujevačkoj galeriji Rima. Treba dodati i to da su načelno izložbe skulpture, kako aktuelnih tako i istorijskih skulptorskih praksi, nepravedno izostale i relativno retko viđene u izlagačkim prostorima. Otuda je pomenuta izložba *20/4* i utoliko dragocena, jednako kao i veliki revijalni preseki poput izložbe *Skulptura – objekat: gde je granica* koju su organizovali Đorđe Arnaut, Savo Peković i Ljubomir Vučinić u Paviljonu Cvijeta Zuzorić, ili izložba *Skulptura posle poznog modernizma* u Galeriji 73. U ovom kontekstu su relevantne i izložbe posvećene radu jednog umetnika poput izložbe Dragomira Mileusnića u Blok Galeriji, Zorana Kuzmanovića u galeriji Arte, i izložbe Rista Stijovića u Galeriji RTS-a

koja je inače tendenciozno obezbedila dodatni prostor ne bi li proširila svoju izlagačku politiku u cilju promocije i izlaganja umetničke produkcije u ovom mediju.

U odnosu na generaciju osamdesetih, čini se da je rad umetnika osme decenije, iako uvažen u internacionalnom kontekstu, tek u 2011. dočekaio izvesnu, naravno zasluženu i dugo očekivanu afirmaciju na lokalnoj umetničkoj sceni. Može se pretpostaviti da je početni impuls za ovu vrstu revalorizacije došao sa regionalne scene, pa se tako 2011. godine dogodilo da tri nekadašnje jugoslovenske republike pošalju na Venecijansko bi-jenale radove protagonista iz ove generacije. Na ovoj najreprezentativnijoj internacionalnoj smotri umetnosti na kojoj je Crnu Goru predstavljala Marina Abramović a Hrvatsku radovi Tomislava Gotovca, predstavnik Srbije bio je Raša Todosijević čiji su se radovi nakon venecijanske izložbe mogli videti u Legatu Zorić–Čolaković. Takođe, radovi Ere Milivojevića iz kolekcije Eric prikazani su u Galeriji ULUS, a značajna za reafirmaciju umetnosti sedamdesetih, posebno njenih vojvođanskih protagonista, bila je izložba konceptualne umetnosti iz kolekcije Trajković, priređena u Ustanovi kulture Parobrod. Važna izložba koja se svakako ne može zaobići kada se govori o umetničkim dešavanjima u Beogradu u 2011. godini jeste izložba Kolomana Novaka u Galeriji Kulturnog centra Beograda, koja je prikazala radove umetnika koji se od šezdesetih godina prošlog veka aktivno bavi kinetičkom i luminokinetičkom umetnošću, a koja je i tada, ranih šezdesetih, na svetskoj sceni vizuelnih umetnosti bila tek na začetku.

Nosiocima scene savremene umetnosti u Beogradu ipak ćemo radije nazvati predstavnike mlađe generacije umetnika u čijem se radu profilišu određene teme i problemske celine koje stoje u neraskidivoj vezi sa savremenim društvenim i kulturnim kontekstom u kojem nastaju. Među njima svakako treba istaći aktuelna socio-politička pitanja (siromaštvo, rat, nasilje, politike sećanja, fizički ili prekarni rad), zatim izdvajaju se i problemi rodnog, seksualnog, etničkog i kulturnog identiteta kao i identifikacije raznih spornih mesta vezanih za urbane strukture. Potom prisutno je i poigravanje elementima popularne kulture kao i kritika konzumerizma, neoliberalizma, ali i bavljenje unutrašnjoumetničkim problemima i to pre svega statusom umetničkog dela i preispitivanjem samog stvaralačkog procesa. Najzad, ovi mladi umetnici jednako tretiraju i sasvim privatne narative i formiraju prepoznatljive individualne mitologije. Približno u ovim, ali i širim tematskim okvirima među predstavljajima umetnika ove generacije izdvojile su se izložbe umetničkog para Di-struktura u galerijama Artget i Treći Beograd, izložbe Jamezdina, Ivane Ivković, kao i Siniše Ilića i Tine Gverović u galeriji Kulturnog centra Beograda, Dušice Dražić u galeriji Doma omladine, u istoj galeriji izložbe Predraga Terzića, Gorana Micevskog i Ane Knežević, kao i izložba Margarete Jelić u galeriji Haos. U galeriji Zvono izlagao je Nikola Savić, koji živi u Londonu gde gradi uspešnu karijeru, a njegove slike na kojima su ispisani biblijski citati mogu ukazivati na izmeštenost iz lokalnog konteksta kada se uporede sa temama i aktuelnim stvaralaštvom u Beogradu.

182 Galerija Umetničkog centra Univerzitetske biblioteke Svetozar Marković, trenutno je jedino mesto u Beogradu u kojem svaki mladi umetnik može dobiti priliku da

izlaže. Nije slučajno da je inovatna koncepcija, koja podrazumeva dijalog dvoje izlagača u jednom prostoru, ujedno i praktičan način da se promoviše što veći broj mladih umetnika. Svojevrsnu podršku mladim umetnicima pružio je slikar Vladimir Veličković, iz čijeg se fonda na godišnjem nivou dodeljuje nagrada. Po sličnom principu funkcionise i nagrada Dimitrije Bašičević Mangelos, koja je za 2011. dodeljena Marini Marković, a koja takođe uključuje prateće izložbe na kojima izlažu finalisti i dobitnici nagrada za produkciju iz prethodnih godina. Osim rada Marine Marković, koja se bavi pitanjima konzumerizma, postmodernih obrazaca izgleda i postanoreksičnog tela zasnovanim na sopstvenom iskustvu, na izložbi Mangelos nagrade za produkciju izdvojio se i rad Tanje Juričan, koji je pokazao da se manjak kvalitetno izvedenih umetničkih radova ne može pripisati nedostatku znanja ili ideja, već upravo nedostatku novca. Tanja Juričan je zahvaljujući sredstvima od nagrade, realizovala rad koji, kad je u pitanju tehnička izvedba, može da stoji u bilo kojoj svetskoj galeriji i koji se, na primeru čoveka slepog od rođenja, bavi pitanjem stvaralačkog procesa i razlike između onoga što vidimo i osećamo, odnosno doživljavamo vizuelno, verbalno i taktilno.

U Galeriji Doma Omladine, po vokaciji važnom žarištu umetničkih dešavanja vezanih za mladu scenu, izdvojile su se izložbe Dušana Radovanovića i Marka Stojanovića. Radovanović je, vođen idejom da na društveno nevidljiv problem ukaže tako što će ga izložiti u kulturnom kontekstu, u galeriju doveo dvadesetak beskućnika da u njoj spavaju, dok je Stijović ukazao na obesmišljavanje i trivijalizaciju dela „visoke” umetnosti u kontekstu kiča, na primeru popularnih zabavnih medijskih sadržaja u kojima kao dekor figuriraju neke od poznatih slika moderne i modernističke umetnosti. Među retkim mladim umetnicima čije su preokupacije vezane isključivo za slikarstvo izdvaja se nekadašnji polaznik novosadske akademije, Tadija Janičić, koji je u 2011. na beogradskoj sceni prisutan sa čak dve izložbe, a koji je u svom radu razvio specifičnu poetiku koja formalno pripada figuraciji, a tematski predstavlja kombinaciju psihodelije, banalnosti i humora. Osim samostalnih izložbi, važan segment scene mlađih umetnika činili su projekti zasnovani na saradnji umetnika i kustosa, među kojima su se izdvojile izložbe Maje Ćirić, koja je u galeriji Kulturnog centra Beograda predstavila segment rada američkog umetnika Vorena Najdiha koji se bavi reinterpetacijom istorije umetnosti, i kustoski projekat Božidara Boškovića, u kojem je predstavljen rad američkog umetnika Danijela Rotbarta koji se, prezentujući elemente popularne kulture, kritički osvrće na američke mitove i nacionalne simbole.

Činjenica da na sceni savremene vizuelne umetnosti u 2011. dominiraju samostalne izložbe, uz primetan manjak grupnih, posebno autorskih izložbi, može biti pokazatelj odsustva nekog zajedničkog imenitelja preko kojeg bi se artikulisale izvesne umetničke pojave. Radovi većeg broja umetnika, naravno ne računajući prodajne, zajedno su prikazani mahom na tradicionalnim revijalnim izložbama poput onih u Paviljonu Cvijeta Zuzorić ili Galeriji 73. Redak poduhvat takvog profila predstavlja Oktobarski salon, bez pogovora jedna od najreferentnijih manifestacija i sa najdužom tradicijom u oblasti vi-

zuelnih umetnosti, koji je tokom decenija trpeo značajne idejne i strukturalne promene. Jedna od najradikalnijih svakako se odigrala 2005. godine kada se iz revijalne tranformisao u izložbu autorskog formata i kada je ujedno započelo angažovanje inostranih kustosa i umetnika u realizaciji njegovih programa. Očekivano, to je u javnosti propraćeno burnim reakcijama i formiranjem za našu sredinu uobičajeno radikalnih dihotomija. Naravno, ono što se i povodom prošlogodišnjeg Salona pokazalo kao urgentno pitanje je dramatično redukovano, malo je reći skroman budžet posebno imajući u vidu imperativne i očekivanja koja se pred njim postavljaju. Naravno i ove godine iznova je pokrenuto pitanje nedostatka adekvatnog prostora, ali jasno, na taj problem se i dalje niko ne osvrće. Iznenađujuće, otvoreno iskazano nezadovoljstvo postignutom saradnjom stiglo je i sa adrese kustoskog para Galit Eilat iz Izraela i Alenke Gregorič iz Slovenije, ali i od tima ispred Kulturnog centra Beograda. No, kada je reč o javnoj percepciji, najviše komentara i kritika izmamili su koncept, teza i ukupne pretenzije autorki projekta, odnosno izbor i ocena pojedinačnih radova koji su mahom nedovoljno uspešno odgovorili na pretpostavljeni koncept. Naime, tema prošlogodišnjeg Salona bila je posvećena pre svega konceptu odgovornosti u savremenom društvu i to odgovornosti prema sebi, drugome te posledično i prema društvu u celini, ali šire, a s tim u neraskidivoj vezi, i problemu poslušnosti odnosno neposlušnosti kao i pitanju konformizma i nekonformizma. Preciznije govoreći, trebalo je apostrofirati manje ili više aktuelna ali velika problemska socijalna i politička žarišta u Srbiji, dovodeći ih tendenciozno u vezu sa srodnim iskustvima u udaljenim geopolitičkim i kulturnim sredinama. Dakle, ravan lokalnog spram globalnog izgubila bi u tom slučaju svaku esencijalnu razliku. Međutim, s pravom se tvrdi da ni struktura Salona u celini, kao ni većina pojedinačnih radova ne uvode nikakve nove pozicije već samo iznova upiru prstom u dobro poznata stanja i traumatska iskustva, ne nudeći opcije izlaza ni moguće putokaze. To onda, sve ukupno, održava u neku ruku živim jezgra tretiranih konfliktnih mesta. Ipak, treba pozdraviti vrlo bogat i zanimljiv prateći program kroz koji se, na jednoj proširenoj platformi, mislilo i problematizovalo mnoštvo srodnih, relevantnih i važnih pitanja.

Kao i kad je u pitanju Salon, primetno je, da se načelno retke kustoske koncepcije, grupišu najčešće oko političkih tema, a u vezi s tim moguće je izdvojiti jedan fenomen vezan za politike sećanja. Naime, brojne izložbe i manifestacije priređene u 2011. bave se reprezentacijama fenomena vezanih za Titovu Jugoslaviju, i njenih društveno-političkih i kulturnih osobenosti. Konteksti reprezentacije ovih pojava kreću se od kritičkih do idealizatorsko-nostalgicnih. Tako je veliki i konceptualno šaroliki festival *Mikser* prošle godine bio u znaku SFRJ, a najveći broj ovakvih manifestacija održan je u i oko Muzeja 25. maj, posebno važnog u ovom kontekstu kao istorijsko i amblematsko mesto sećanja. Osim nekoliko performansa, od kojih je jedan održan na Dan mladosti, u ovom muzeju priređena je i izložba *Poslednja mladost u Jugoslaviji* koja je ponudila presek novotalasne muzičke scene predstavljene, ne bez nostalgije, kao poslednji talas inovacija u integralnom jugoslovenskom kulturnom prostoru pre nego što će se on konačno rasparčati. I šire

od Beograda može se primetiti slična ju-nostalgijna crta. Titov bunker u Konjicu u BiH pretvoren je u izložbeni prostor, a Titov brod *Galeb* ugostio je, paradoksalno, kolekciju avangardne, neoavangardne i postavangardne umetnosti iz kolekcije Marinko Sudac. Ovaj svojevrsni „rivajvl“ uslovljen je kako savremenim tendencijama na područjima duha i kulture tako, možda čak i u većoj meri, aktuelnim društveno-političkim okolnostima koje po prirodi pozivaju na vraćanje u prošlost. U Muzeju 25. maj priređena je i izložba *Iza Gvozdene zavese* koja je prikazala poljsku umetnost iz privatnih kolekcija nastalu za vreme hladnog rata, i koja je ukazala na mnoge sličnosti, ali pre svega na razlike, u odnosu na umetničke pojave u Jugoslaviji u istom periodu i dala jedan zanimljiv otklon istorizacijama ovog perioda u srpskoj umetnosti.

* * *

Uprkos nepreglednom mnoštvu poteškoća koje uporno ugrožavaju i iscrpljuju kulturni i umetnički život scene, u Beogradu je, tokom prethodne godine, preživelo ali i zaživelo nekoliko izuzetno značajnih umetničkih uporišta. Naime, nakon nešto više od godinu dana podizanja na noge *fizičkog* prostora, otvoren je i novi, kako jedan od njegovih osnivača Selman Trtovac apostrofira, *mentalni* prostor u beogradskoj umetničkoj zbilji, svojevrsna umetnička zadruga koja pre svega počiva na bespogovornom ali utemeljenom utopijskom poverenju u moć udruživanja, umrežavanja i participiranja umetnika u zajednici i zajedništvu sa drugim umetnicima. Naime, reč je o projektu pod nazivom *Treći Beograd* koji se nalazi na levoj obali Dunava, sa one strane pančevačkog mosta, na kojoj se nažalost sasvim lako daju prebrojati institucije i centri kulture. Važno je istaći da je Treći Beograd inicirao jednu teorijski i filozofski potkrepljenu, a za beogradsku scenu nesvakidašnju vrstu umetničkog samoorganizovanja koja, kako se to ističe, na razini mikroutopijskog opredmećuje jedno po svemu utopijsko mesto i jezgro umetnosti. U pitanju je potpuno nezavisna, privatna inicijativa koja se nedvosmisleno naslanja na iskustva takozvane „dunavske umetničke rute“ koju od pre svega nekoliko godina čine *ITS-ZI (International Test Site)* u Ritopeku Dragana Ilića, *ZMUC* u Zemunu, *Muzej Macura* u Novim Banovcima i *Umetnička radionica Kuzman Zorana Kuzmanovića*. Angažman i rad ovih umetničkih struktura obeležio je zasigurno i proteklu umetničku sezonu. Čini se da usled, sada već tradicionalnog izostanka bilo kakvog stabilnog institucionalnog okvira u kojem bi delovali protagonisti vizuelnih umetnosti, ovakve strategije i inicijative deluju i kao svojevrsni podvizi koje osim stručne javnosti medijski aparat nije dosledno podržao. Otuda, to se trenutno nameće i kao gotovo nejefikasniji modalitet unutar i pomoću kojeg bi se izvan oficijelnog sektora pojedinačni umetnički subjekti pokrenuli i otpočeli, uspostavljanje jednog alternativnog okvira, izvan normativnih matrica a u kojem bi sami nametnuli sceni vlastite standarde. Kad je pomenuto da su u pitanju svojevrsni podvizi to odista i jeste slučaj, budući da su te umetničke enklave, laboratorije umetnosti, proizvodne radionice i najzad izlagački prostor muzejskog formata realizovani isključivo

vo privatnim kapitalom, i to na obodnim, kulturno mrtvim beogradskim opštinama, na obali Dunava a sve uz nadu da će uspeti da opstanu kao samoodržive. Takođe, ITS i Treći Beograd možda su pre svih podignuti i sa idejom da omoguće i realizuju saradnje internacionalnog karaktera ali i da podrže najraznovrsnije *residence* programe, radionice, debate, istraživačke projekte, dakle osmišljeni su pre kao multimedijalni prostori, neograničavajući se samo na izlagačku delatnost. Ovakve umetničke strukture profilišu se kao zaista autonomne jedinice, nastale izvan, a delom i protiv zvaničnog umetničkog sistema pa tako i neopterećene priklanjanju zakonima i represije „umetničkog tržišta”.

Sam prošlogodišnji program u Trećem Beogradu bio je obeležen s jedne strane nizom visoko simboličnih, performativnih umetničkih aktova koje su izneli upravo umetnici koji su i osnivači ovog prostora ali i nekolicinom izložbi već istaknutih i afirmisanih mladih autora. Ono što je nesporno od izuzetnog značaja i što svakako treba pozdraviti jeste saradnja i umrežavanje sa inostranim umetnicima. Tako je zahvaljujući Trećem Beogradu beogradska publika imala priliku da prisustvuje performansu ruske umetničke grupe Kolektivne akcije čiji su radovi bili izloženi na ruskom paviljonu tokom prošlogodišnjeg Venecijanskog bijenala. Nažalost, ovaj događaj je ostao skromno medijski propraćen. Srodne inicijative, kao što je pomenuto, demonstrira i Dragan Ilić koji je u ITS-u ugostio čuvenog australijskog umetnika Stelarka, čoveka-mašinu koji se bavi visokotehnološkom umetnošću, još uvek mistifikovanom, a u tehničkom smislu verovatno i neizvodljivom u našoj sredini. Osim ovog događaja, u Ritopeku je realizovana nekolicina umetničkih i kustoskih programa koji, načelno govoreći, markiraju značajna odstupanja u odnosu na regularan umetnički program beogradskih galerijskih i muzejskih prostora.

Takođe, u 2011. godini, gostovanja kako stranih umetnika, tako i kustosa i umetničkih grupa, organizovali su i predstavnici pojedinih institucija. U Salonu Muzeja savremene umetnosti izložba koju je priredio Dejan Sretenović prikazala je radove dveju Holandanki, sestara blizakinja L. i A. Raven, koje se bave pitanjem identiteta i tela. Iz institucionalnog sektora potekla je i inicijativa da se u Beogradu predstavi i kustos muzeja DDR, Robert Ruckel. Muzej Nemačke demokratske republike jedan je interaktivni muzej neobičan po tome što se, za razliku od većine evropskih muzeja, održava u celini od sopstvenih prihoda, a orijentisan je pre svega ka atraktivnim i popularnim sadržajima, pa se tako u njemu, gotovo iz prve ruke, može iskusiti život u Istočnoj Nemačkoj pre rušenja Berlinskog zida. Ovo je svakako značajan događaj za, inače slabo umrežene, muzejske radnike.

Zaključna razmatranja

Pošto je ovaj pregled, nadamo se, ipak pružio određeni uvid u ono što se u toku 2011. godine izdvojilo na sceni vizuelnih umetnosti u Beogradu, smatramo da je u 186 zaključku uputno ukazati i na ono što se dešava „iza scene”. Bez namere da uzaludno

ponavljamo informaciju da su ključni muzeji nedostupni javnosti, smatramo da je važno reći da je takva situacija pre svega simptom jednog stanja u kulturi i umetnosti za koje je gotovo eufemizam reći da je letargično. Iako naoko, u ovako kratkom pregledu, scena može delovati živo i ispunjeno samostalnim izložbama i povremeno većim i značajnijim projektima, treba imati u vidu da je većina izložbi organizovana isključivim trudom samih umetnika i zalaganjem urednika programa i kustosa, čak i u nekim budžetskim institucijama. Umetnici u najvećem broju slučajeva sami finansiraju produkciju dobrog dela izložbe, neretko i kataloga, jer u većini ovih projekata izostaje podrška nadležnih institucija, koje poslovično izdavaju malu količinu sredstava za sufinansiranje odabranih programa. Tako se upravo u 2011. dogodilo da je jedan od ključnih nezavisnih umetničkih centara, galerija Remont, čije se finansiranje jednim delom oslanjalo na podršku institucija i koja je poslednjih deset godina bila važno mesto na beogradskoj i srpskoj kulturnoj mapi, ostala bez prostora za izlaganje, a zbog čega je u njoj, tokom većeg dela godine, izostala svaka izlagačka aktivnost. Iako je ova galerija revitalizovana krajem iste godine u novom, boljem i adekvatnijem prostoru u centru grada, to se dogodilo zalaganjem organizatora programa ove galerije. Može se zaključiti da je jedini put ka opstajanju na sceni vizuelnih umetnosti, zapravo samoorganizacija, i to putem štapa i kanapa, odnosno *fundraising*-a i naslanjanja na, često veoma neizvesnu i nesistematsku pomoć privatnog i nevladinog sektora. Slično se može reći čak i za izložbe u kojima je predstavljena istorijska, odnosno međuratna i posleratna umetnost, a koje gotovo da ne bi bilo moguće prirediti bez pomoći iz privatnih zbirki. U sistemu kulturnih dobara koji nije samoodrživ, kakav je recimo američki (gde se muzeji i institucije kulture finansiraju od donacija i prodatih ulaznica), u državi koja je tranziciona a u kojoj su zakoni dobrim delom nasleđeni iz sistema iz kog se pokušava izaći, država je ta koja ima obavezu da se brine o kulturnim institucijama i da ih materijalno podržava. Umesto umanjivanja budžeta za kulturu, uputno bi bilo doneti zakone koji obezbeđuju poreske olakšice za ulaganje u kulturu, i time ohrabriti privatni sektor da učestvuje u umetničkom i kulturnom životu prestonice i zemlje. I pored svega rečenog, iz institucionalnog sektora vezanog za domen vizuelnih umetnosti izostaje inicijativa da se nešto promeni i apel zakonodavcima i vlastodršcima da se izmenom zakona utiče na prakse finansiranja umetničke produkcije. Sistem otkupa umetničkih dela, koji se do pre nekoliko godina primenjivao, ukinut je i time je zadat poslednji udarac i tako nokautiranoj umetničkoj sceni, koja se poslednjim snagama batrga i bori za opstanak kako bi malobrojnoj publici koja još uvek ima kulturne potrebe obezbedila sadržaje koji nisu banalni, trivijalni i anestetizirajući poput onih koje nudi masovna, popularna medijska kultura. Kao jedino potencijalno efikasno rešenje nameću se primeri gore pomenutih nezavisnih inicijativa zasnovanih na hvale vrednom entuzijazmu, koje su, još uvek u eksperimentalnoj fazi, te će i njihov opstanak zavisiti u velikoj meri od mogućnosti da ostvare i održe autonomiju u okviru labavog umetničkog sistema.

Konsultovana literatura i elektronski izvori:

Tatjana Bošnjak i dr, *Poklon-zbirka Dragoslava Damnjanovića* (katalog izložbe), Narodni muzej, Beograd 2011.

Jasmina Čubrilo, *Jelica Radovanović i Dejan Anđelković: symptom. dj*, Beograd 2011.

Ješa Denegri, Georg Schöllhammer, *Dragoljub Todosijević-Raša: paviljon Srbije na 54. međunarodnoj izložbi umetnosti - la Biennale di Venezia*, Novi Sad 2011.

Ješa Denegri, Nikola Šuica, *Kolekcija Trajković: Konceptualna umetnost u regionu* (katalog izložbe), UK Parobrod, Beograd 2011.

Ješa Denegri, *Skulptura posle poznog modernizma* (katalog izložbe), Galerija 73, Beograd 2011.

Jerko Denegri, *Jožef Ač, Pal Petrik, Bogdanka Poznanović: enformel u Vojvodini* (katalog izložbe), Kulturni centar, Beograd, 2011.

Ješa Denegri, Dugo trajanje slikarstva Miodraga B. Protića (katalog izložbe), Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 2011.

Lidija Merenik, *Nove skulptotekture Mrđana Bajića* (katalog izložbe), Galerija Rima, Kragujevac 2011.

Jelena Mežinski Milovanović, *Akademici – likovni umetnici* (katalog izložbe), Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2011.

Ljubica Miljković, Baruh – Bora Baruh (katalog izložbe), Galerija RTS, Beograd, 2011.

Koloman Novak, *Luminokinetika* (katalog izložbe), Kulturni centar Beograd, Beograd 2011.

Petar Petrović, Ivan Stanić, *Katarina Ivanović: (slika u ogledalu)* (katalog izložbe), Narodni muzej, 2011.

„Propeler, elektronski časopis za umetnost i komunikaciju”, broj 3, 2011.

Olivera Skoko, *Majstori banatskog slikarstva od XVIII do XX veka* (katalog izložbe), Velika galerija Doma Vojske Srbije, Medija centar „Odbrana”, Beograd 2011.

Jelena Stojanović i dr, *Vera Božičković Popović, Mića Popović, Lazar Vozarević: radovi (1958–1969)* (katalog izložbe), Kulturni centar Beograda, Beograd, 2011.

Miško Šuvaković, *Bezbrizni Dušana Radovanovića* (katalog izložbe), Dom omladine Beograd, Beograd 2011.

„Treći Beograd/Osnivanje, aktivnosti, akcije 2009–2011”, Edicija 3BGD, knjiga 1, Beograd 2012.

„Vreme je da se upoznamo” (katalog 52. Oktobarskog salona), Kulturni centar Beograd, Beograd, 2011.

Nebojša Vasić, *Stvaralaštvo jednog veka* (katalog izložbe), Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 2011.

Za preglede kalendara dešavanja videti sajtove:

www.seecult.org;

www.arte.rs

www.artmagazin.info

Abstract: Visual Arts' Scene of Belgrade

Examining overall activities at visual arts' scene of Belgrade, in this paper the authors are attempting to identify its significant phenomena and participants, as well as to highlight some of the most important exhibitions that have marked art season during 2011. Exhibition activities of several Belgrade's museums were recognized as an unavoidable subject of analysis, along with working practice of official galleries with particular review of historical exhibitions, and activity of private collectors that turned out to be exceptionally significant and dynamic.

188 *On the other hand, particular attention was addressed to the new self-organizing modalities,*

in other words individual initiatives that have been making a great improvement in art life of the Capital, even though related to practice only present for several years. Moreover, young artists' exhibitions, a number of interesting but insufficiently differentiated phenomena, as well as short review of The October Salon found its place in this essay. Eventually, it was obligatory to underline all of those key places which have been menacing or obstructing activity of official as much as independent sector.

Keywords: exhibitions, visual arts, museums, galleries, private collections, initiatives of self-organisation